

Таким чином, підготовка і проведення такого масштабного соціального перетворення, як скасування кріпосного права в 1861 р. поставила перед місцевою адміністрацією Російської імперії в Україні складні завдання, до яких вона в значній мірі була не готова. Вже опрацювання питання про звільнення селян поставило на порядок денний реформування системи місцевого управління. Мова йшла лише про утворення органів селянського самоврядування, але «шлюз» вже було відчинено, а тому саме життя об'єктивно привело до земської (1864 р.) і міської (1870 р.) реформ. У той же час самодержавство було змушене проводити звільнення селян руками самих поміщиків, що призвело до створення інституту мирових посередників, котрий став немов би додатковим тимчасовим елементом місцевої системи державного управління і відіграв свою позитивну роль у реалізації реформи 1861 р.

Список літератури: 1. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права. М.,1996. 2. Филд Д. 1861: «Год юбилея» // Великие реформы в России. 1856-1874. М.,1992. 3. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. К., 1992. Т.2. 4. Смолій В.С., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. К.,1995. 5. Положения 19 февраля 1861 года о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. М.,1916. 6. Зайончковский П.А. Отмена крепостного права в России. М.,1954. 7. Глисон Э. Великие реформы в послевоенной историографии // Великие реформы в России. 1856-1874. М.,1992. 8. Історія держави і права України: Академічний курс. Т.1. К., 2000. 9. Лешенко Н.Н. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 г. К.,1959. 10. Фрошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. М.,1983. 11. Грицак В.М. Губернатор в державному механізмі Російської імперії в другій половині XIX ст. (на матеріалах Харківської губернії): Історико-правове дослідження: Дис. ... канд. юрид. наук. Одеса,1999. 12. Бондаревський А.В. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 року. К.,1961. 13. Захарова Л.Г. Самодержавие и отмена крепостного права в России, 1856-1861. М.,1984. 14. Русская старина. 1882. Кн.3. 15. Ярмиш О.Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Х.,2001. 16. Лемке М. Очерки освободительного движения «шестидесятых годов». СПб.,1908. 17. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. М.,1978. 18. Литвак Б.Г. Переворот 1861 года в России: почему не реализовалась реформаторская альтернатива. М.,1991. 19. Положение о губернских по крестьянским делам учреждениях // Российское законодательство X – XX веков. Т.7. М.,1989. 20. Киевская старина. 1901. Т.72. №3. 21. ПСЗ – II. Т.38. Отд.1. №39354.

Надійшла до редколегії 30.05.2001

*М.В. Білоконь, здобувач
Нац. ун-ту внутр. справ*

МІСЦЕВІ ОРГАНИ ВЛАДИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Ефективність функціонування державного апарату України в умовах перехідного періоду залежить від створення оптимальної системи місцевих органів влади, здатних швидко реагувати на виникнення нагальних потреб регіонів та оперативно вирішувати регіональні проблеми. Саме за діяльніс-

ттю владних структур на місцях громадяни оцінюють функціонування інститутів держави взагалі.

Адміністративна реформа повинна мати системний характер, включати до себе взаємопов'язані зміни завдань, функцій, методів та форм управління, кадрового його забезпечення. За цих умов перед юридичною наукою постають складні загальнотеоретичні та прикладні проблеми, що пов'язані з необхідністю всебічного аналізу питань місцевого управління. У вирішенні цих проблем історія держави і права посідає особливе місце, оскільки, досліджуючи розвиток державно-правових інституцій у конкретно історичних умовах, надає іншим юридичним наукам необхідний матеріал для теоретичних узагальнень. З цієї точки зору важливою проблемою є вивчення історії місцевого управління Російської імперії на українських землях у першій половині XIX ст., тим більше, що ця тема не була предметом спеціального дослідження в історико-правовій літературі.

Система місцевих органів державного управління, яка існувала в Росії в кінці XVIII – першій половині XIX ст., склалася на основі «Установ для управління губерній» 1775 р. [1]. Згідно з цим законом провадився новий адміністративно-територіальний поділ імперії. Провінції ліквідувалися, а кількість губерній зростала до 50. Передбачалося створення губерній та повітів за кількістю податного населення, яке мешкало на відповідних територіях. Дві-три губернії об'єднувалися в намісництва. Намісництва, а також окремі губернії очолювали намісники (генерал-губернатори, головнокомандуючі).

Намісник був головою намісницького (губернського) правління, до якого входили губернатор та два радники. Намісник та губернатори призначалися на посади імператором, радники – Сенатом.

Намісницьке (губернське) правління було органом управління загальної компетенції, а намісник проголошувався «господарем» губернії.

За часів царювання Катерини II з'являється як територіальна одиниця повіт, який вже мав розвинуту організацію: з трьох губернських адміністративних установ – губернського правління, казенної палати та «приказа общественного призрения»- два перших мали в повіті свої органи: нижній земський суд та повітового казначея. Крім того, повіт мав декілька станових судових органів: повітовий суд, «нижня земская расправа», дворянська опіка та сирітський суд.

Повітовий суд повинен був розглядати справи, які торкалися місцевого дворянства, власне для кого він і був створений. Цей суд складався з повітового судді та двох засідателів, які обиралися місцевим дворянством. Повітовий суд розглядав як кримінальні, так і цивільні справи. При суді була створена особлива установа – дворянська опіка для дворянських удовиць та малолітніх під головуванням повітового предводителя дворянства.

Безпосереднє управління повітом здійснював нижній земський суд, який підпорядковувався губернському правлінню. Нижній земський суд був головним органом повітового управління в усіх губерніях, крім Таврійської, де всі функції місцевого управління здійснювалися безпосередньо губернато-

ром, казенною та виконавчою палатами, а також палатами кримінального і цивільного суду [2, с. 70].

Нижній земський суд складався із земського справника або капітана (голова), який обирався дворянством, та двох – від поселян [1, ст. ст. 66, 75]. Повітовий поліцейський орган обирався на три роки і його склад затверджувався губернатором. Однак, ні нижній земський суд, ні земського справника не можна було в повній мірі назвати органами влади (управління) загальної компетенції. Їх функції визначалися в законі таким чином: «1. Земська поліція або благочиння. 2. 4 Виконання законів. 3. Виконання наказів правління» [1, ст. 224]. Таким чином, нижній земський суд розглядався як виконавчий орган широкої компетенції з переважно поліцейськими функціями.

Роль нижніх земських судів у судочинстві визначалася законом досить суперечливо. За ст. 110 «Установ для управління губерній» він виконував вироки (за винятком позбавлення життя, гідності та торгової страти), що були призначені повітовим судом та «нижній расправой», а за ст. 232 нижній земський суд провадив слідство за правопорушеннями на місці та виносив вироки, які могли бути і оскаржені в апеляційному порядку у верхньому земському суді. Конкретно повноваження нижнього земського суду не були визначені. Він, мабуть, повинен був розглядати всі правопорушення, які на сільській території повіту не входили до компетенції безпосередньо судових установ, тобто – менш значні правопорушення, проступки. При цьому правопорушнику надавалася альтернативна можливість вибирати нижній земський суд або станований суд.

Невизначеність правового стану нижнього земського суду була наслідком того, що цей орган спочатку планувався як суто судовий [1, с.307]. Відсутність у сільській місцевості поліції було компенсовано покладенням на нього адміністративно-поліцейських функцій, а судові функції, які призначалися нижньому земському суду, були передані повітовому суду. Нижній земський суд став органом всестановим, але оскільки для дворян та духовенства на повітовому рівні були створені свої станові установи, то нижній земський суд був переважно спрямований на роботу з податним сільським населенням.

Земський капітан або справник називався в законі лише першим із засідателів та підкреслювалося, що його службові повноваження визначаються функціями нижнього земського суду [1, ст.235]. Конкретна компетенція справників визначалася в окремій главі «Установ для управління губерній», причому вона була більш докладно розроблена, чим повноваження нижнього земського суду в цілому. Закон приписував справнику: наглядати за виконанням всіма підданими їх обов'язків та за тим, щоб вони були законослужняними і не робили нічого протизаконного; не допускати порушень, вгамовувати порушників [1, ст. 237]. Далі більш чи менш докладно регламентувалися обов'язки справника по припиненню епідемій, епізоотій, придушенню масових виступів селян, провадженню слідства за правопорушеннями, пійманню утікачів, нагляду за мостами та великими дорогами, супроводженню військ по території повіту, наданню військовим частинам квартир, припиненню пожеж, заохоченню землеробства, працелюбства, піклуванню про прожиток жебраків, стягненню недоїмків та ін. [1, ст.ст. 23 5-23 8]. Як і у подібних поліцейських законах того часу, в

«Установах для управління губерній» важко було визначити логічну послідовність у викладенні комістенції.

У червні 1837 р. були видані «Положення про земську поліцію» та «Наказ чинам та слугителям земської поліції», згідно з якими повіт поділявся на кілька дільниць (станів), у кожному з яких адміністративно-поліцейські функції здійснював дільничний засідател (становий пристав) [3]. Він призначався на посаду губернатором з місцевих дворян за поданням губернських земських зборів. Становий пристав повинен був постійно проживати на своїй дільниці, для чого йому надавалися кошти для придбання будинку. Становому приставу підпорядковувалися сошки та десяцькі, які обиралися на ці посади відповідно від кожних 100-200 та 10-20 селянських дворів.

До складу нижнього земського суду (з 1857 р. він називався земським судом) крім земського справника і засідателів від дворян входили два представники від державних селян, які іменувалися сільськими засідателями. Посиленню повітової поліції сприяло створення постійної канцелярії нижнього земського суду як апарату управління сільською поліцією. Канцелярія земського суду складалася з двох відділів. У першому розглядалися судово-поліцейські справи, другий – контролював виконання сільською поліцією доручень губернської адміністрації. Кожний відділ очолював особливий повітник, якому допомагали канцелярські чиновники. При канцелярії земського суду перебував реєстратор, а також перекладач, якщо це передбачалося наказами [4, с. 2510, 2519, 2521]. Підпорядкованість канцелярії земського суду безпосередньо земському справнику значно підвищувало його роль, приводило до фактичної єдиноначальності в керівництві поліцією.

Згідно з «Положенням про земську поліцію» і «Наказом чинам та слугителям земської поліції» на нижній земський суд покладалися такі обов'язки: обнародування законів та нагляд за їх виконанням, охорона громадського порядку, провадження слідства, виконання судових вироків та рішень, застосування заходів до сплати податків, зборів та стягнень, боротьба з фальшивомонетниками, припинення контрабанди, видача різних свідоцтв та посвідчень, нагляд за книгопродавцями, справи по відкриттю фабрик, заводів та ринків, загальний нагляд за торгівлею та промислами.

Необхідно зазначити, що завдання управління в першій половині XIX ст. були настільки елементарні, що їх можна було вирішувати з губерньського міста. Саме тому і губернатор, і губерньське правління, і казенна палата мали в повіті тільки два власних органи. Це обумовлювалося тим, що адміністративні установи безпосереднього відношення до кріпосних селян не мали, оскільки останні перебували під владою поміщиків [5, с.254].

Ускладнення суспільного життя повіту, що було пов'язано зі звільненням селян у 1861 р. (з складною операцією наділення їх землею), необхідність вирішення нових завдань державного управління (організація початкової освіти, медичного обслуговування населення, догляд за станом шляхів сполучення та ін.) викликали необхідність у створенні нових органів повітового управління – земств.

Список літератури: 1. Учреждение для управления губерний 7 ноября 1775 г. // Российское законодательство X-XX вков. Т. 5 М., 1987. 2. Дубровіна А.Б. Суспільний

лад, механізм управління та право України в період розкладу феодально-кріпосницької системи і зростання капіталістичних відносин (перша половина XIX ст.). К., 1966. 3. Полное собрание законов Российской империи, собр. 2-е, Т. XII, отд. 1-е, № 10305. 4. Общее губернское учреждение // Свод законов Российской империи. 3-е изд. Т. 2. СПб., 1857. 5. Лазаревский Н.И. Лекции по русскому государственному праву. Т. 2. СПб., 1910.

Надійшла до редколегії 02.06.2001

*С.В. Гаркавий, здобувач
Нац ун-ту внутр. справ.*

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ПІДДАНИХ ВОЮЮЧИХ З РОСІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ ДЕРЖАВ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Початок Першої світової війни був обставлений у Російській імперії з ідеологічних позицій у повній відповідності давній доктрині «самодержавства, православ'я, народності». Дуже швидко вона була названа «вітчизняною», проводились відверті паралелі з 1812 роком, і навіть з часами, коли на початку XVII ст. нижегородський староста К. Мінін збирав ополчення, аби «відбити» у окупантів Москву. Це все відбувалось при тому, що правляча династія Романових була онімечена ще у XVIII ст., а сам «вінценосний» Микола II перебував у родинному зв'язку з «головним супостатом» – кайзером Вільгельмом.

Чимало німців і австрійців, котрі влітку 1914 р. небули статусу підданих ворожих держав, мали місцеве коріння в Російській імперії – в тому сенсі, що вони були представниками вже кількох поколінь, які перебували на службі російській короні. Особливо багато таких реальних історичних персонажів з'явилися за царювання Петра I та Катерини II (котра, як відомо, й сама була представницею родини збіднілого дрібного німецького монарха з Пербста). Остання, вже у 15-річному віці, добре усвідомлювала, що їй потрібно було робити в незнайомій країні: «Я хотіла бути росіянкою, щоб росіяни мене любили...» [1, с.61] Подібні ж «завдання» ставили перед собою й інші, менш значні й відомі їй співвітчизники. Їх відзначали працелюбність, педантизм, які давали багатьом можливість зробити військову чи цивільну кар'єру, обзавестись власністю і почуватися досить впевнено. Чимало предків німців і австрійців, котрі з кінця літа 1914 р. стали в Росії особливо підозрілими особами, оселилися на українських землях.

Велика кількість колоній утворилась на Півдні України, та навіть у такому порівняно «неонімеченому» місті, як Харків під час першого всеросійського перепису населення 1897 р., було зафіксовано 2353 німці [2, с.140], при цьому дана цифра є більш-менш точною – адже за основу підрахунків бралась рідна мова. Всього тільки на Лівобережжі в 1897 р. нараховувалось близько 19 тис. німців, у тому числі:

- в Харківській губернії – 9080 чол. [3, с.102-105];
- в Полтавській – 4589 чол. [4, с.100-103];
- в Чернігівській – 5036 чол. [5, с.112-115];